

Nr 186.

Av herr **Lindhagen**, om placerandet av statens vinst å malmbrytningen i norrbottniska malmfält i produktivt kapital.

Det stora malmavtalet kom i hamn vid 1927 års riksdag. En del böljegang efter striden skvalpade därefter åtskilligt i diskussionen. Man var ej ense om var marginalen legat i möjligheter för de härskande stamaktierna i hälftenbruket med staten att göra eftergifter. Dessa ofruktbara betraktelser ha nu tystnat. Viktigare angelägenheter böra däremot ej få förglömmas. Må vi minnas, att avtalet tillspillogav sannolikt statens inlösningsrätt och påskyndade rovbrytningen av naturtillgångar, vilka därigenom komma att försvinna för efterkommande.

I. Bakom kulisserna.

Striden gällde i själva verket statens inlösningsrätt. De parlamentariska dimmorna ha totalt undanskymt denna dominerande realitet. Aktiekonservatismen, stödd av sin klientel, ville självfallet behålla sitt rov. Staten — om det nu ligger någon verklighet under detta omtvistade begrepp — blev som vanligt kuggad.

Bakom kampen om statens inlösningsrätt ruvade ett annat odödligt stridsämne. Den enskilda företagsamhet, som åtrår stora vinster, är »principiellt» motståndare till att staten äger sådana naturrikedomar, som gömma möjligheter till dylika vinster. Staten bör, synes det, endast få äga skulder och ämbetsverk. Det stora vasallskapet skyndade till och försäkrade, att staten är oförmögen eller bör åtminstone göras oförmögen att sköta affärer, vilka äro stora och slå i spann.

En jätteorkester har brusat kring malmavtalet med hymner tillika över dess stora nationalekonomiska betydelse. Märkte vi icke, hur det skorrade i tonhavet? Bakom tillställningen stod liemannen och skrattade.

I riksdagen deklarerade finansministern förhoppningsfullt, att med det nya avtalet och dess vidgade malmbrytning räckte ändå »världens största järnmalmshöjning» i 175 år. Vilket kort ögonblick i en nations liv! Fordrar den tyska koncernen ytterligare ökad leverans för att kunna bestå i konkurrensen med latinare och anglosaxare, lyckas måhända den svenska trusten att ytterligare minska denna droppe i tidens hav. Malmavtalet är således icke blott en vinning för stunden utan en förberedelse till snar katastrof för svenska folkets handelsbalans och för den befolkning, som klamrat sig fast däruppe kring ett ögonblick i nationens liv.

Statskontoret hade föreslagit, att statens vinster borde göras på ett varande sätt fruktbarande genom deras kapitalisering i produktiva företag. Denna förståndiga erinran lades av regeringen utan vidare till handlingarna. Vid sista riksdagen hade herr Asplund i första och herr Hage med flera i andra kammaren föreslagit, att statens vinst av gruvdriften skulle reserveras till inlösen av stamaktierna, nödigt driftkapital, värdeökning av statens gruv-

egendom och malmens förädling inom landet. Denna framställning lämnades av riksdagen utan avseende kort före avgörandet av malmavtalet.

Det ligger något bländande över de stora trusternas väldiga skapelser för stunden. De äro dagsländor i jättelik förstoring. Det skimrar av regnbågens färgprakt ikring dem och världsalltet fylles av bruset från deras motorer. Honnör för det mänskliga geni, som mäktar något dylikt! För den lyhörde överröstas dock allt detta surr av döden, som skrattar, av påminnelserna om de öden, som i alla tider äro beskärda kolosser på lurfötter.

Då malmfrågans ödestimma slog i första kammaren, satt koncernen Kreuger på läktaren. Ingenting kunde vara mer naturligt. Även denna glänsande trust förstår sin sak. Den behöver ösa ur de stora givande källsprängen för att samla rörelsekapital till den svenska tändstickstrustens världsframmande erövringar. Där åteln är, dit församla sig ock örnnarna. Första kammaren motsvarade förväntningarna.

II. Statens inlösningsrätt.

Den historiska bakgrunden har varit främmande för avtalets tillskyndare. Undertecknad är kanske den ende i riksdagen, som var med i andra kammaren, då striden om malmfälten började. Den politiska tyngdpunkten låg då i nämnda kammare, vilket den knappast gör numera.

Ifrågavarande malmer inmutades av enskilda på kronans mark vid en tid, då staten ej tillförsäkrat sig ens någon jordägareandel. Inmutarnas rätt var dock icke mycket värd. De saknade moralisk rätt till fyndigheterna, enär dessa ej voro skapade av dem. Fyndigheterna voro dessutom utan materiellt värde i saknad av järnväg. Denna kunde koncessioneras endast av staten. Järnvägen blev därför redan från början det stora maktmedlet i det allmännas hand för att återbörda åt svenska folket vad enligt naturens ordning rätteligen tillkom det.

Vid 1897 års riksdag gällde det, om banan skulle byggas av staten eller enskilda. Då härskade ministären Boström, en så kallad stor ministär, som ofta blir dyrbar för landet. Statsministern ville icke veta av något statsförvärv eller någon statsdrift. Meningarna i landet voro dock delade. Till nämnda riksdag inkom därför från regeringen förfrågan, om riksdagen önskade en statsbana eller en privatbana.

Regeringen yttrade sig ej i debatten. Privatbanans talan fördes emellertid av flera ledande personligheter, främst av landshövdingen i Luleå Husberg och vice talmannen Danielsson.

Vi menige följde icke ledarna. Vi tilläto oss på den tiden att tänka själva. För min del — det var min första riksdag — tillät jag mig att riva upp Gustav Vasas skepnad ur graven och låta honom hålla följande tal: »Nej pass, I gode herrar och bolagsmän! Detta är kronans regale. Alla dessa stora rikedomar, som I icke haven skapat, äro svenska statens rätta tillhörighet. Viljen I icke åtnöjas därmed, skall jag gärna lösa ut alla de jämförelsevis små kostnader I haft och lägga ränta därtill. Viljen I åter fortfarande driva rörelsen, skall jag begagna mig av eder insikt och edert initiativ och rikligen belöna eder därför. Men alla dessa överskjutande miljoner, som med tiden bliva miljarder, skola samt och synnerligen rulla in i svenska folkets skattkammare.»

Följande år 1898 avlämnades en proposition till riksdagen om byggandet av en statsbana. Sedan vidtog en tioårig kamp, i vad mån banan skulle utnyttjas för att återbörda till svenska folket naturens gåva till detsamma.

Boström var som sagt minst av allt benägen att söka förvärva fyndigheterna. I stället framlade han år 1903 ett förslag om att staten skulle bevilja Grängesbergs trafikbolag ett lån på 20,000,000 kronor för utvidgning av dess verksamhet. Bolaget hade då nyligen köpt malmaktierna i Kiruna- och Gellivarebolagen. Några riksdagsmän fingo veta, att trafikbolaget var villigt att sälja dessa aktier till staten för inköpspriset — en obetydlighet mot de summor, med vilka vi nu röra oss. Vid debatten om lånepropositionen väckte vi därför motion om återremiss och förhandlingar rörande inköp av aktierna. Icke heller andra kammaren lyssnade till detta förslag. Ett lysande tillfälle försumrades av de båda statsmakterna.

Slutligen kom den stora kompromissen år 1907. Vi tyckte många det vara nedslående, att statens inlösningsrätt blev framskjuten så långt som till 1932 eller senast 1942. Vi ansågo det självklart å andra sidan, att inlösningsrätten av stamaktierna då skulle äga rum. Icke anade jag då, att jag skulle få uppleva denna avlägsna tidpunkt och än mindre att finna vår uppfattning då så grusad som nu äger rum. Icke heller förutsågo vi, att stamaktierna skulle kunna resa hinder för en inlösnings genom alla handa hot om sabotering av rörelsen.

III. Uppvaknandet.

Livet är icke så enformigt, som man tror. När det nya malmavtalet plötsligt kastades in i årets riksdag likt en blixtnedslag från en klar himmel, befanns statens inlösningsrätt, som nu omsider stod för dörren, vara borttrollad.

Den oförmodade omvälvningen sades ha två orsaker. Stamaktierna hade enligt sin natur begagnat varje tillfälle att tillgodose sig på statens bekostnad. Vidare lockade det tyska kravet på större rovbrytning med ökade »vinster för stunden» för stamaktierna. En stor slev av denna vinst skulle även utan omtanke tillfalla staten. Detta var en svår frestelse för denna juridiska personlighet, som ej tillåtes att tillägna sig någon avsevärd begåvning. I stället för att bryta det evärdeligen omaka äktenskapet genom begagnandet av inlösningsrätten, gävo statsmakterna åt stamaktierna ökad makt och ökad vinning. Med andra ord förmånen av äktenskapets praktiska oupplöslighet med rätt för stamaktierna att väsentligen bestämma, var skåpet skall stå.

Redan under kristiden hade staten rundhänt uppskjutit sin första inlösningsrätt från 1932 till 1936. Det visade sig nu, att detta var ett spegelfäkeri. Stamaktierna krävde, att staten skulle ytterligare uppgiva sin rätt att inlösa dem även åren 1936 och 1942. Detta bifölls. För skenets skull fastslogs i stället tioåriga inlösningsperioder med början först år 1946. Inlösningsrätten bestämdes till högre belopp och förlades till allt svårare brytningsförhållanden på djupen än som gällde för de gamla inlösningsperioderna.

Under hand medgavs uppriktigt meningen vara att förekomma inlösningsrätten och blott hålla en chans öppen för katastrofala förhållanden. Man ansåg det inopportunt att offentligt bekänna sanningen. Den socialdemokratiska reservationen i statsutskottet ville uppskov och utredning om ännu gynnsammare villkor för staten än utskottet föreslagit. Under hand sades, att därmed främst avsågs inlösningsrättens begagnande. Att uttala detta ansågs dock inopportunt. Förmodligen trodde man sig vinna flera röster genom att även på det hållet undanskymma den stora grundsatsen. Den som vinner tid, vinner råd.

Hade såsom vederbort kraftmätningen stått om inlösen vid första stadgade tillfälle eller ingen inlösen, kunde frågan fått betydelse jämväl i valrörelsen. Valmännen hade då förstått vad den gällde. Frågan åter, var gränsen går för stamaktiernas möjligheter till rimliga eftergifter, är fördold för oss alla. På detta sätt ödelägges parlamentarismens idé från fall till fall.

Det var sällsamt att år 1927 stå i första kammaren och föra samma talan för det allmännas rätt, som trettio år förut omfattats av liberaler och en del konservativa. Den ovannämnda profetian om Gustav Vasas rena besked hälsades då från bänkarna i andra kammaren med bravorop. Nu fick en ensam överlevande utan understöd stå och förorda ovillkorlig inlösnings av stamaktierna. Detta var således resultatet av den tillkämpade allmänna rösträtten och den stolta drömmen om vänsterstyret.

Vad hindrar emellertid, att det allmänna likaväl som stamaktierna anställer den kompetentaste personal för att sköta driften samt giver den god betalning och erforderlig handlingsfrihet? Vad gagnar i längden svenska folket mest, om sällsynta naturrikedomar, såsom stora gruvor, stora skogar och stora vattenfall ägas av det allmänna eller av truster? Öppna sig icke i förra fallet större möjligheter, att dessa skatter skola tillfalla alla rättvist, än om de ägas av enskilda truster, som först och sist måste leva och arbeta för aktieägarnas utdelningar?

Såsom tröst för folket i anledning av de gäckade förhoppningarna om statens ensamrätt till den förnämsta malmen, bildades till sist år 1910 de så kallade statsgruvfälten. Dit lades en del sämre inmutningar liksom ännu oupptäckt malm på den sålunda avsatta kronojorden. Det går följaktligen för sig, att staten ensam äger sämre malmfyndigheter och förmodligen då även begagnar dem. Men varför kan staten icke få äga och begagna även den bästa malmen?

Ett spegelfäkeri naturligtvis, en lycklig fint av det enskilda profitintresset i dess ödesbestämda konflikt med det allmänna folkintresset. Världen vill bedragas och därför blir den bedragen.

Vi voro glada vid sekelskiftet över, att staten tillades ensamrätt åtminstone till Luossavaaras utmärkta malm. På tillskyndan av stamaktierna släppte staten i år denna redan vunna fördel. Statsutskottet kände sig något förläget på denna punkt och förmenade, att staten borde ha något påtagligare vederlag. Utskottet förordade och genomdrev därför, att några inmutningar av sämre järnmalm, vilka ägdes av stamaktiernas innehavare, skulle avstås av dem och läggas till statsgruvfälten. Detta är åtminstone konsekvens i galenskapen.

Statsbanan, det allmännas värn, blev enligt avtalet avsatt från sin befogenhet och plundrad till förmån för stamaktierna. De senare kunna med befrielse blicka ned på sin gamle, nu lamslagne motståndare. Gräset kommer att gro över järnvägens insats, och därmed utplånas även minnet av statens rätt.

Folket har sålunda förts bakom ljuset genom att vi icke diskuterat det väsentliga. Vi övergiva dess förstfödsrätt till dessa miljarder genom att sälja bort den av en äldre generation tillkämpade inlösningsrätten. Ett nytt avtal, som avpressade stamaktierna några hackor till utöver de av statsutskottet upphittade, båtade föga. Därför nödgades jag i riksdagen påyrka förnyat övervägande i oförblommerat syfte att förverkliga statens inlösen av stamaktierna snarast möjligt. Samtidigt borde ock avslutas leveransavtal med den tyska koncernen, vilken angelägenhet ostridigt ej var beroende av den stora tvistefrågan.

IV. Dagen efter.

Sedan riksdagen under hyllningar för trusternas företagsamhet fört malmavtalet i hamn, ville ödet, att den dagen därpå nödgades grubbla över trustväsendet vanskligheter. Det gällde ropet från Kalix älv, från den befolkning, som däruppe råkat i fattigdom genom en industritrusts bankrutt.

Ingen mindre än statsutskottets samvetsgranne och uppriktige ordförande förklarade, att Ytterstforstrusten tillkommit på det sättet, att »spekulativa hjärnor, som ville tjäna pengar för stunden», plockade ihop små och medelstora bolag till ett enda stort företag. Sedan lämnade bankerna, sade han, en »huvudlös stor kredit», och en vacker dag »inträffade naturligtvis det oundvikliga, att koncernen störtade samman».

Nej, kan verkligen även den enskilda företagsamheten vara så lättsinnig? Förhållandet är kanske detsamma med de många andra storindustrier särskilt norrut, som nu måst övertagas av banker, vilka få bli industriella företagare, skogsförvaltare, jordbrukare och allt möjligt för att rädda sina måhända huvudlösa krediter till utsvävningar av spekulativa hjärnor, som vilja skaffa aktieägare vinst för stunden? Kan något sådant inträffa till och med i »Stornorrland»?

Nu måste emellertid någon träda emellan för befolkningen i Nederkalix, och då dugde statens kalla pengar. Men naturligtvis skulle man fortfarande bygga på illusionen om den enskilda företagsamhetens enastående förmåga. Staten gav endast ett obetydligt bidrag, som på långt när ej räcker till för industriens återuppbyggande. Den var nog obetänksam att förutsätta såsom villkor, att den utarmade befolkningen skulle äventyra sina sista sparstyvar i ett företag, som måhända är dömt till undergång.

Dagen förut hade riksdagen skänkt en enskild trust storartade förmögenheter, enligt herr Asplunds och finansministerns kalkyler miljardförmögenheter, för att kunna beröva staten den förvärvade rätten till inlösen av »världens största järnfyndigheter». Detta skedde under förlitan på aktieägares försyn. Då det nu gällde att på guds försyn hjälpa en av storindustrien utarmad befolkning, hade staten ej råd med mera än en liten otillräcklig nådegåva, given till större delen endast såsom lån.

Att staten själv uppbyggde och drev däruppe en industri för förädling av sina egna skogsprodukter kunde icke komma i frågan. Därigenom skulle nämligen befolkningen bli hjälpt och en generations diskussionsämne inom statens skogsförvaltning omsider bli verklighet.

Icke heller lämnades någon förklaring, varför ej grannkommunen Töre, som lider under samma vanskligheter som Nederkalix, också blir understödd av statsmakterna.

Vi stodo den 3 juni 1927 i riksdagen utan grundsatsen i Kalixfrågan likaväl som dagen förut den 2 juni i malmfrågan. Herr Stendahl, som genomskådade den otillräckliga gesten, förordade emigration såsom enda utvägen.

Livets strider taga aldrig slut. Diskussionen om aktiesystemets övervalde och kampen för en bättre värld komma att fortsättas.

V. Framtiden.

Det gäller nu att taga vid, där 1927 års riksdag slutade. Statsmakten bör i tid tillägna sig några grundsatsen i den föreliggande situationen och ägna en vaken uppmärksamhet även åt framtiden.

Så vitt jag förstår, skoeka sig redan nu hotande moln. Här förbrukas nu för de dagliga behoven en av landets största kapitaltillgångar, och om 175 år äro de uttömda. Därtill kommer, att den befolkning, som nu samlas däruppe, vid den tiden blir utan försörjning.

Första spörsmålet blir då, om det är välbetänkt att förtära en sådan kapitaltillgång utan att förvandla den i annat produktivt kapital. Över användningen av stamaktiernas vinster ur själva rovbrytningen har statsmakten icke någon beslutanderätt. Statens behållna vinst bör däremot kunna huvudsakligen disponeras till ny produktiv kapitalplacering, som avkastar värden genom tiderna och således även efter de 175 åren. Statskontoret har anbefallt någon omtanke i detta avseende. Denna erinran åsidosattes i propositionen om malmavtalet, men i riksdagen bör, såsom mig synes, frågan hållas vid liv. Statens vinstandel i den exporterade malmen kan omvandlas till produktivt kapital på det sättet, att för densamma skapas nya jordbruk, beredes skogsbröd på ofruktbara marker, främjas industriella anläggningar, som lämpa sig för landet, byggas järnvägar, vattenleder och landsvägar samt betalas statsskuld med mera dylikt. Tryggast är nog att vad som nu tages ur jorden återbördas på annat sätt till jorden.

Den inlösningsrätt, som genom avtalet ännu ställts i utsikt på försämrade villkor, kan efter avtalets avslutande ej för närvarande tryggas. Herrar Asplund och Hage föreslogo vid förra riksdagen, att en del av vinsten skulle avsättas därtill. Statsutskottet ansåg emellertid, att erforderliga pengar nu som förut voro tryggade genom avtalet. Hur därmed förhåller sig, känner jag icke. Man kan emellertid vara förvissad om, att det av motionärerna ifrågasatta användningssättet av statens vinstmedel ännu mindre kan vinna gehör nu, då avtalet enligt många medverkande viljors avsikt hade till fördolt syfte att omöjliggöra eller försvåra vidare inlösningsrätt.

På grund av vad sålunda anförts hemställes,

att riksdagen ville hos Kungl. Maj:t begära övervägande och förslag, i vad mån och på vad sätt det fortgående uttömmandet av malmkapitalet i det stora norrbottniska malmfältet kan till gagn för nutid och efterkommande omvandlas i produktivt kapital genom disponerandet av statens vinstandelar i sådant syfte.

Stockholm den 21 januari 1928.

Carl Lindhagen.